

Додаткові матеріали до читацького практикуму «Листи до матері з неволі» Валерія Марченка як свідчення епохи

Валерій Веніамінович Марченко (1947–1984) був онуком першого радянського ректора Львівського університету – Михайла Марченка (1902–1983), відомого українського історика, якого у 1941 р. заарештували за доносом, звинуватили в «буржуазному націоналізмі» й засудили до ув'язнення в новосибірській тюрмі. І хоча при народженні Валерій отримав батькове прізвище – Умрилов, у 25 років змінив його на дідове. Мама Валерія – Ніна Михайлівна, у другому шлюбі – Смужаниця, була відомим педагогом, кандидатом наук.

Отже, найближчі родичі мали величезний вплив на формування особистості Валерія як українського патріота-інтелектуала. Дідусеві Валерій Веніамінович писав «найкрамольніші» листи з місць ув'язнення.

«Заперечення більшовизму для мене не відкриття, а норма існування. Й не мовчазною пасивністю треба йому протиставитися. Нам ніхто не допоможе, крім нас самих».

Валерій Марченко

Українець за походженням, Валерій побачив світ у Києві 16 вересня 1947 р. У юні роки Валерій навчався на філологічному факультеті Київського університету, а також опановував тюркські мови у Бакинському університеті, друкувався у молодіжних виданнях Азербайджану й Туркменістану, у 1971–1972 рр. опублікував низку художніх перекладів з азербайджанської мови.

Валерій Марченко. Фото різних років Валерій Марченко та його мати Ніна Марченко (Смужаниця). Фото із сімейного архіву

Надалі працював у редакції газети «Літературна Україна», де підготував близько ста публікацій, написав розвідки про академіка Агатангела Кримського як дослідника азербайджанської літератури і професора Бакинського університету Олександра Багрія.

Деякий час Валерій Марченко викладав українську мову та літературу в одній зі шкіл Києва, досліджував літературу як науковець і публіцист. У 1970-х рр. були написані, але не опубліковані його літературознавчі розвідки російською мовою про Миколу Зерова («Русское наследие неоклассика»), чимало публіцистичних статей, зокрема «Київський діалог», «Страшний якийсь тягар»

Свої роздуми про «радянську літературу» в Україні В. Марченко виклав у статті «За параваном ідейності» (1972), яка не була надрукована, але її написання інкримінували Валерію як злочин перед радянською владою.

Тож 25 червня 1973 р. Валерій Марченко за звинуваченням у антирадянській пропаганді та агітації, за *«наклепницькі вигадки, які ганьблять радянський суспільний лад., за поширення документів націоналістичного змісту, в яких зводиться злісний наклеп на радянську дійсність, національну політику КПРС...»* постав перед суддями й за вироком Київського обласного суду від 27 грудня 1973 р. був засуджений до шести років позбавлення волі в колонії суворого режиму і двох років заслання.

Додатковий термін цей дисидент отримав іще й за статтю «Київський діалог», про яку він уже на Уралі через два роки згадував як про найкраще з усього, що написав до свого 25-річчя.

Відбувати покарання довелося у пермському таборі для політв'язнів № 35. Там він познайомився з політичними в'язнями-дисидентами Іваном Світличним та Семеном Глузманом і тільки зміцнів у власних переконаннях.

Під час першого ув'язнення Валерій Марченко написав низку публіцистичних нарисів про умови утримання в'язнів у радянських таборах, сталінські репресії у 1950-х рр. на Західній Україні.

Тяжка хвороба нирок призвела до інвалідності, але В. Марченко відмовився писати заяву-каяття. Під час першого ув'язнення Валерій Марченко перекладав твори Герберта Веллса, Сомерсета Моема, Декларацію незалежності США Томаса Джефферсона, проте всі переклади конфіскували і знищили.

Після звільнення з тюрми літературознавець-дисидент жив у Києві. Проте заледве зміг влаштуватися на роботу сторожем. Перекладав з англійської, писав публіцистику (нарис «Гулак» (1982) про свідомого й талановитого кирило-мефодіївця М. Гулака, інтелігента в умовах імперського тоталітаризму; «Там, у київських печерах» (1983)), безстрашно вів правозахисну діяльність, розсилав листи-протести, виступив проти інструкції Міністерства освіти УРСР «Про посилення вивчення російської мови у школах України», яку назвав «*найсвіжішим Валуєвським указом*», адже досить було заяви батьків, щоб на території України такого учня звільняли від вивчення української мови й літератури.

Валерій Марченко заявляв, що радянський режим цілеспрямовано не давав українській літературі, мистецтву, кіно розвиватися. Науковця-дисидента обурювало, що оригінали тематично українських фільмів були російськими, а український переклад неодмінно відзначався поганою якістю.

Також В. Марченко насмілювався писати про Голодомор 1932–1933 рр., висміював соціалістичний реалізм у літературі, як «*комуністичну ортодоксію*», а соціалістичні змагання трудящих йменував «*рабським трудом уярмленого бидла на зграю політиканів, які погрузли в пияцтві і розпусті*». Активний учасник Української Гельсінської групи, Валерій Веніамінович висміював «*зразки української літератури*», премії, якими радянській режим купував «*продажних митців*» того часу, що писали за вказівкою партії на «правильні» теми.

21 жовтня 1983 р. уже важкохворого Валерія Марченка заарештували вдруге, а в середині березня 1984 р. він постав перед Київським міським судом, однак винним себе не визнав, а в останньому слові сказав, що держава сама мільйон разів завинила перед власними громадянами.

Валерій Марченко уже під час першого ув'язнення бачив на власні очі засуджених за участь в УПА, тому не міг не сказати про найстрашніше: *«Мені як громадянинові і чоловікові соромно за мою країну, де жінки тільки за переконання відбувають 25 років каторги. За всю історію існування держав не було таких ганебних фактів».*

Підсудного визнали особливо небезпечним рецидивістом і засудили до 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання. Тюрма суворого режиму на Уралі для Валерія Марченка означала єдине – швидку смерть. Тож підсудний мовив своїм катом у суддівських мантіях: *«Можна було дати і менше, я стільки не проживу»*, адже хронічний нефрит і гіпертонія навіть на волі не давали йому шансу прожити більше.

2 квітня 1984 р. Марченка взяли на етап – 55 днів по пересильних тюрмах, у «сталинських» вагонах. Його привезли в пермські табори, попри висновок Медичного управління МВС СРСР, що Марченка слід звільнити як невиліковно хворого. На активну вимогу світової громадськості Валерія перевели до тюрмної лікарні м. Перм (РФ), пізніше – м. Ленінград (нині м. Санкт-Петербург). де незабаром у нього відмовили нирки. Помер нескорений борець 5 жовтня 1984 р. у тюрмній лікарні в Ленінграді. Із приводу загибелі Валерія Марченка із заявами виступили президент США Рональд Рейган і Державний департамент США.

Однак навіть попри широкий розголос у світі мати Валерія з величезними труднощами змогла домогтися видати тіло сина й поховати його у селі Гатному (Києво-Святошинського району Київської області) поруч із могилою діда Михайла.

1991 р. Валерія Марченка реабілітували посмертно, а 14 жовтня 2017 р. на його могилі встановили пам'ятник із чорного граніту й викарбували слова американського президента Рональда Рейгана: *«Його життя назавжди лишиться прикладом для всіх тих, кого глибоко хвилюють права українського народу».* На урочисту церемонію відкриття прибули науковці з Азербайджану і Туреччини, відомі дисиденти й земляки.